

Minaxanım Təkləli
NURİYEVA

Professor, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Belo bir deyim var: görünən tərəfindən görünməyən tərəfi daha-daha böyük, daha güclü adamlar var, cənab aysberq kimi. Bax, indi mənəm də qışda yazıb, yaz ormağın kimi təqdim etdiyim yazım da, sonra yazacaqlarım da, söyləyəcəklərim də Tofiq Məlikli kimi azman adamın fəaliyyətini - elmi-oməli işlərini, həddi yaradıcılığını - xatirələrini və bu yöndə kitablarını əlbəttə, ohatə edə bilməyəcəkdir.

...İndi qışın oğlan çağı, qar yağmasa da bu "üzü boz ay" a yaraşan quru soyuq bir gündür. Bakı külöyü də and bilmir, aman bilmir... Xüsusən Xəzərə də, onun xəzrisinə də siporsiz qalan iş otağında bəlkə də bu şəhərdə onu məndən həssas hiss edən yoxdur. Nə deyim daha? Amma bu böz günləri rəngləyən, soyuq külöyü ilıq təbəssümünü, ürək hərətini qatan, bir anda varlığı, adı ilə qış havasını yaz nəfəsi ilə isidən dost insanlar var. Mübaligəsiz desəm: örmək insanlar - işi, ideyası, məsləki, kişiliyi ilə nümunə adamlar. Bu "nümunə" adamların sağdığı işiç çox güclüdür, dar cığırları belə geniş yola çevirə biləcəklər qədər parlaqdır. Professor Tofiq Məliklinin doğum günüdür, dəqiqləşdirəmsə: müdriklik çağın bayramıdır. Nöyi varsa - üstü dilimiz, tariximiz möhürü ilə möhürlənmiş bir həyat, dolu bir ömür... Onun qəlbinin və zehnin işi bugünümüzün, keçmişimizin və gələcəyimizin qayğılarıdır. Mən belə tanımışam, belə görmüşəm Tofiq Məliklini. Nə biləsən, bəlkə elə bu qayğılardı bu həyatı bəzəyən, ona mona verən, monalandırma-nəlandırma görəlləşdirən?

Yeni il gecəsi

Hərə öz arzusunu söylər.

Mənim də bir arzum var -

Başımı ananın dizinə qoyub,

Buludsuz göyə baxmaq!

60-cı illərdən ömrün illəri aldığı təhsili və elmi fəaliyyəti ilə bağlı olduğu Moskvada keçmişdi... Elədir, uzaq Moskvada yaşadı, amma daim evə - Azərbaycana can atdı, unutmadı heç. Özüne həyat yoldaşı olacaq qızı da eldən-obadan seçdi. Moskvada özünü Azərbaycanlıdan heç ayrı bilmədi: bir növ qeyri-rəsmi şəkildə təmsilçimiz, səfirimiz olan Tofiq müəllimin xatirələrində 20 Yanvarla bağlı özü kimi fədakar oğullarımızla birlikdə apardığı mübarizə, silahsız atışmanı, qansız-qadasız savaşı xatırladırdı. Neçə dəfə olub ki, görüşlərimizdə yarındakı dostunu təqdim edərkən "Moskvadakı o şir ürəkli oğullarımızdır" ... - deyə tanış etmişdi. Nə deyəsən daha? Deyir, dostunu

göstər, sən kim olduğun deyim. Bunun kimi də sənətin, poeziyanın "şir ürəkli" oğullarının - Səməd Vurğunun, Nigar Rəfi-baylının, Bəxtiyar Vahabzadənin, Məmməd Arazın yubiley tədbirlərini təşkil etdi, bu Söz məclisinə soydaşlarımızı dərləyib toplamaqla yanaşı, moskvalı ziyalıları da dəvət etdi. Daha nə deyim, moskvalı seçkin, adı-imszası sərbəhlər aşan aydınlara bizim təkcə bazar meydanlarımız deyil, elmi-mədəniyyət meydanlarımızın da sahibi olduğumuzu çatdırmaq özü elinə-obasına bir şanlı xidmət idi.

Tariximizin "Söz yaddaşı"na düşən açar timsalında dəyərləndirmək istədiyim bilgin dostumuzu öz çoxsahəli yaradıcılığında daha çox öyrənilməmiş mübhəm qapılara açar salır. Bizdə təəssüf ki, hələ də öz geniş miqyasında irəliləyən bilməyən, yükünü, ağırlığını bir-iki adamın çiyinə yükleyen türkoloji xatirələrimizdə önəmli, həlledici imzaya malikdir Tofiq Məlikli. Türkologiya sahəsində böyük nüfuz sahibi olan, yalnız qəlbinin çağırışı ilə istər elmi türkologiya mövzularında, istər bu yolda sürdürdüyü həyatı fəaliyyətində əsas yerdə onun türk-ülkə amalı durur. Tofiq müəllimin imzası

rixlə tonlaşan məşum günlər - yeni-yeni başlayan Qarabağ həyəcanı və bizim böyük-ülkə "ev bizim, sırr bizim" deyə, susqunluğa qapatdığı bir şərait...

Bu anda o bizimçün bir "qələmi ilə körpü tikən adam" timsalında idi... "Bahəddin Ögel qulağıma pıçıldadı: Sükür, bizi kavuşturana". İynon o günlərdə keçirdiyimiz həyəcanın əks-sədasını çatdırır bu isti pıçılıqlarla. Demək, 1988-ci il iyulun 2-də Olyazmalar İnstitutunda 3 gün davam edəcək bu tarixi toplantı - "I Sovet-Türk kollokviumu" öz işinə başladı. Osman Fikri Sertkaya rəhbərliyindəki nümayəndə heyətinə Orhan Şaik Gökyay, Bahəddin Ögel, Fikret Türkman, Ahmed Bican İrcilasun, Tuncer Gülensoy, Saim Sakaoglu daxil idi. Moskvada Şeremetyev hava limanında ümumtürk mədəniyyət tarixinin dünyaca ünlü bilicisi Bahəddin Ögelin Tofiq Məliklinin qulağına dediyi "Sükür, bizi kavuşturana" sözü bu gün də məni öz həyəcanı ilə diksindirir. Ayrıca xatirələrimi də çatdırmaq istəyirəm: Türk kollektivinə böyük qəlb həyəcanı ilə gələn, lakin binanın qapısına toplaşmış içəridəki eşidə bilmədiy səs-lərin həyəcanını, seyr edə bilmədiy böyük türk-

bir alim, geniş biliyi malik bir bilgin olmasaydı da, o, böyük bir yazıçı olacaqdı, şübhəsiz. Dediklərimin təsdiqi üçün qeyd edim ki, bir şair, bir nasir qələmindən çıxmış mükəmməl xatirələri əsl sənədlir bir nümunə olmaqla yanaşı, yaddaşdan qoparılan anılar şirin, xoş təbəssüm dəyərləndirir: Türk yazarı Orxan Kamal hələ Moskvaya gələndə kimi onun "Yad qızı" romanı elə bizim dilə də, rusçaya da tərcümə olunmuş, böyük tirajla çap edilmişdi. Yazır 71-də Moskvaya gəlir; bir gün Tofiq boy yazarla metroda gedərkən bir gənc qızın Orxan Ka-

Bu ömür kitabının alim səhifəsi də var, şair səhifəsi də... vərəqlədikcə maraqlı, cazibədar

Eynon böyük Türk sayıları sayaq: Yunisəy, Ankara kimi. Onlar birlişəndən sonra bilirsiniz daha necə güclənirlər. Bax, sizin yazınız kimi, monoviyyatınız, şəxsiyyətiniz o saylar qədər qurdur, boldur, Tofiq Məlikli. Gör necə dolu-dolu axır, sakit axır... hətta axmadığını, dayanıb durduğunu güman edirsiniz. Amma axır və özü ilə böyük həyat daşıyır, böyük onorji, böyük solların-suların gücünü aparır özüyə; ucu-bucağı görünməyən sulara qovuşana qədər, dibsiz, nəhayətsiz ümməna çatıb onu coşdurana qədər. İlk tanışlığında - istər Bakıda, Moskvada və osorlorında görüşdüyüm zamandan belə tanıdım Tofiq Məliklini. Prinsipial, səbətli, çalışqan, təşəbbüskar. Seçdiyi yolun usanmaz, səbətli yolçusu.

daima elmimizin, mədəniyyətimizin xeyrinə olan təşəbbüslərdə görünür. SSRİ Elmlər Akademiyası və Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının birgə qərarı ilə 1970-ci ildə təsis olunan "Советская тюркология" adlı beynəlxalq elmi jurnalın məhz Azərbaycanda nəşr olunmasında da böyük rolü və xidməti olub alimin. (Qeyd: 1992-ci ilin yanvarın 16-da Azərbaycan Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin iclası jurnalın adını "Türkologiya" olaraq qərarlaşdırıb). Qazaxıstanə ötürü bir gedişində tarixi işin müqəddiməsinə qol qoyub: Xoca Əhməd Yəsovinin abidasına, onun abadlığına və müasir həyatla ayaqlaşmasına yol açmış bu ilk tanışlıqla. Həqiqətə danışaq: milli türkologiyamızın dünya üzünə açılan qapısı çox zaman onunla açılmış və açılmaqdadır. Tofiq müəllimin Türkologiya elmi sisteminin yararıb möhkəmlənməsində Sizin zəhməti var desəm, bu mübaligə deyil, böyük bir əməyin, gərgin çarşımanın noticəsidir. Yadımdadır, Bakıda ilk müjdəçi qaranqış kimi sevinc doğuran Dədə Qorqud adına təşkil etdiyi Türkoloji görüş... o sevincli ta-

lərin varlığını vəcdəli xəyal edən yüzlərlə insanın içində mən də vardım. İllər sonrası bu gün də bu sətirləri yazarkən həmin həyəcan məni həməən o yerdəymişəm kimi qəlbimi yenə titrədir. Daha öncələri cənab Emel Sayının Türkiyəni Bakıya gətiribmiş kimi böyük təbəddülət oyanan konsertinin verdiyi mutluluq kimi, ağır sovet rejimində ilk dəfə keçirdiyimiz Novruz bayramı şənliyi kimi hər bir Azərbaycan oğlunu həyəcana salan təəssüratların o "Türk kollektiviumu" kimi nə solumur, nə əskimir.

Tofiq müəllimin 70-ci illərdən başlayaraq Türkiyədə fəaliyyətində olması və bizi 70-lərin Türkiyəsinin bugünümüzədək olan həyatını əks edən mükəmməl anıları və bu üzündən elmi yaradıcılıqla yanaşı xatirələri - Türk ədəbiyyatı və ədəbiyyatçıları, elmi-mədəniyyət, fikir adamları barədə yazdığı təsirli xatirələr də qolbu yaxın, yaxın vaxtlara qədər isə "gözdən uzaq" şəxsiyyətləri də, yeni Türk şəxsiyyətinin sirlərini də açıb, tanıtması bizə də, keçmiş sovetlər ölkələrinə də böyük əmək olmaqla bir də böyük ürək işidir. Bu da taleyin işidir; Tofiq boy

malın kitabını oxuduğunu görüb yazıçıya bunu xəbər verir. Və qıza da qarşısında oturan adamın o kitabın müəllifi olduğunu söyləyir. Qız çaşqın-çaşqın müəllifin kitabın üstündəki rəsminə, bir də yazıçıya baxır, sonra qalxıb gələrkən Orxan Kamala bu maraqlı kitabı görə təşəkkür edir. Deyir ki, kitabxanadan bu kitabı almaq üçün 2 aydır növbə tutmuşdum. Yazıçı sevindiyyindən bilmir nə etsin... Qız ayrılıb gedəndə yazıçı mənəli-mənəli gülümsəyir: Tofiqçiyim, bu sənətin qurduğunu oyun olmasın... Lakin Tofiq böyün əminliklə "buradan kitabxanaya gedib o qızın dediklərini öyrənsən biləcək" - dediyində məmnunlaşır. Bu kimi gördüyü, yaşadığı günlərin xatirələri, yaşadığı hiss-həyəcanları əks edən şeirləri onun həqiqətən yüksək istedad və zəhmətkeş iş qabiliyyətinə malik olduğunu göstərir. Amma özü də düşüncəyə sahib olan, geniş yorulub dar çıxışla irəliləyən insanlar var aramızda. Bilmirəm nədondirsə elələri həç addıma qarşımıza çıxır. Dərs vermiş ki-mi: "sən niyə belə paylanırsan, bölünürsən, otur, bir şeydən yaz, nə vaxtdakı bu məsə-

lələri qatıb-qarışdıracaqsan?", - deyə məzəmmət edirlər. Amma daha bilmirlər ki, insan ögər bir sahədə mükəmməldirsə, ögər yazmağı, bir şeyə açar salmağı bacarırsa, onun o schrlı açarı hər qapıya düşərsə. Yəni insanın dolğunluğu, bilgilərin sabitliyi onun qazandığı açar. Rusiyada, Türkiyədə, Balkanlarda, Türk aləminin hər bucağında... haradan Türk nəfəsini gəlersə orda tanımayan qalmadı Tofiq müəllimi. Mükəmməl adamdır... tərəddüdü dırnağa qədər əsl elm adamı, zəngin, hərtərəfli. Bir ömür kitabı ki, onun elm səhifəsi də, şeir səhifəsi də məzmunlu, dolu... Bəlkə də o elmi axtarışlarındakı Məcnunəyə aludəçiliyi, ehtirası onun yazdığı şeirlər oyadırdı, dilin, bu dilin dadının-duzunun, övgülərinin ifadəsi olan şeirlər?! Ya da ulu mədəniyyətimizi, qədimi tarix səhifələrini yaddaşlara həkk edən, işığı, ziyası ilə bizlərə yol bələdçiliyi yapan misralarda bir dəli aşiq kimi çırpınan doğma dilin sevgisini?!

*Kor olsaydım belə,
xəyalımda çəkərdim sənin surətini.
Aclara, sevinclərə
açı bilərdim qəlbimin qapılarını.
Görərdim günəşin doğuşunu,
torpağın nəmli üzünü.
Aşıq Ələsgərin çəmə başında sevdini gözəli.
Yalnız və yalnız sənin sayında
Anam... Dilim...*

Bərəkətli, səmərəli ömür illəri və başlıcası da bəhrəli, sağlam mühiti üzündəndir bəlkə, fəaliyyəti - elmi yaradıcılığı, elmi-pedaqoji çalışma sahələri, miqyası çox əhatəli və genişdir; bu fəaliyyət çoxşaxəlidir, yəni Tofiq müəllim təkcə dilçilik üzrə tədqiqatlar ilə kifayətlənmiş, eyni zamanda ədəbiyyatşünaslığın bir sıra sahələrini, ciddi qayğılarını, öz yeniliyi ilə seçilən bir sıra mühüm elmi fikirlərini ortaya qoymaqla tarixi və müasir türkologiyanın öz həllini gözləyən zəruri məsələlərini də əhatə edir. Əməkdar elm xadimi adının yükünü, ağırlığını və şərəfini beləcə zəhmətilə doğruldur bir daha. Artıq Türk elmi dairələrində "bilgə" rütbəsi işlək qazanıb. Bu mənada sanki dilim bu adı işlətməyə gicişir; mən də Tofiq Bilgə deməyə həvəslənirəm. Bilgin dostumuz bu çalışmaları və bu yoldakı zəhməti birbaşa elmi türkologiyanın sistemini gücləndirməyə xidmət edir. Alimin türkologiyanın bir elmi sistem olaraq öyrənilməsində, inkişafında əməyi çoxdur. Bir də adının üstündəki istedadlı, çalışqan və zəhmətkeş möhürü... elə buna görədir ki, savadsızlığa, saxtakarlığa dözə bilmir. Onun özünənsə hər işdə ədalətli, tərəfsiz prinsipliliyi ilə seçilən, milli təəssübkeşli bir ziyalı olduğunu görürük. Haqsızlığın, ədalətsizliyin olduğu yerdə susan deyil Tofiq Məlikli. Eynən Gəncə hakimi Cavad xanla öcəşən ulu babaları inadkar, açıq söz adamı Hacı Məlik kimi.

Mən isə onu ilk dəfə 80-ci illərdə kafedramızda Afad müəllimin qonağı olaraq tanıdım. Növrüz günləri idi. Tofiq müəllim ciddi, ağır təbiətli bir adam təsiri bağışlayırdı. Yəni çox sonralar Moskvada, Beynəlxalq Şərqsünasıq Konqresində Çingiz Hüseynov, Heydər Camal, Məhəmməd Saleh, Rafiq Sarıvəlli kimi eloğullarımla birlikdə Tofiq müəllimlə də görüşdüm. Sonra tale bizi bir də görüşdürəndə o görüşlər bizi dostluğa çəkdi. "Dost dostu tən gələr" demişlər... Gördüm ki, o, heç də ilk baxışdan göründüyü kimi insanları bir-birindən uzaq salan soyuq, etinasız bir adam deyil.

Təşəbbüskar, özünəməxsus, necə deyirlər, təəssübkeş - vətənin, ana dilinin, minilliklərin yadigarı olan gələnlərimizin ... milli dəyər adına nə varsa, hamısının təəssübkeşi... Tanrı qorusun, belə tanıdım. Axı, şəfqətlə sərtlik üz-üzə gələndə həyatı daha asan dirləmək və anlamaq olur. Təbii olaraq belə insanlara baxanda insanın fikrindən keçən bu olur ki, gör bu insanın gəncliyi necə olub?! Necə olacaq ki, yəni özünəməxsus, mübariz, bir az inadkar, bir az dözümsüz... Bir də onun yazdığı "Suyu axtaran adam" avtobiografik romanını oxuyarkən... tanıdım.

Dostluqda da vəfalı, sədaqətli adamdır Tofiq Məlikli. Onun dostu, yaxın bildiyi minlərlə oxucusuyla danışdığı şirin, səmimi "kənül dili" var: elə buna görə də Tofiq bəyin Nazim Hikmətin cəfasını da vəfası qədər məmnuniyyətlə çəkən rəfiqəsi doktor Qalınanın itirilmiş haqqını müdafiə etməkdən usanmadığını və yəni eyni vəfakarlıqla adını Azərbaycanca Nazim Hikmətlə bir andığımız Ökbər Babayev haqqındakı yanlış xəbəri, gənclik dostu Aydın Məmmədov, Rafiq Sarıvəlli barədə sevincli-kədərli anıları yalnız dost bağrından qopa bilirdi. Elə həmin vəfakarlıqla da çoxlu yazılarını, bir də "Nazim Hikmət və doktor Qalina" yazısını yazdı:

*Yenə gəldi dekabr -
İllərin ən uzun, qaranlıq ayı.
Bir göz qırpmında yox olur
günəşsiz günün aydınlığı.
Çəkilib həyat-bacadan
səs-küyü uşaqların,
eşidilməz olur
taqıltısı nərddaxtanın.
Əsən dəli külək,
pözur uykusunu
çılpaq budaqlı ağacların.
Əl qələm tutmur,
mürğüləyir bəyindəki hüceyrələr,
sıxılır gözləməkdən
masa üstünə dağılmış düşüncələr.
Nədənsə, bu ayda
tez-tez sızlayır
narahat ürək.*

Bu günlərdə anadan olmasının 80 illiyi tamam olan böyük alim, sadə və səmimi insan! 80 yaş - 90 yaşa gəlib dolmaq! Tanrı lütfüdür. Bəzən bu yaş etiraf etməkdən, boyuna almaqdan çəkinir çoxumuz. Amma bu yaş böyük yaradının səxavətli əllə verilməmiş hədiyyəsi kimi baxmaq lazım gəlir. Tofiq müəllimin onun özünə yaraşan təmkinini, uca qamətini yaraşan vüqarı, ciddiyyəti, özünəməxsusluğu ilk baxışdan onu tanımayan insanları görək çətdürməsin. Çünki bu, zahirən belə görünür. Bunlar elm-bilik qaynağına, qocaman bir bilgəyə çox yaraşan hallardır. Eynən böyük Türk çayları sayaq: Yenisey, Ankara kimi. Onlar birləşəndən sonra bilirsiniz daha necə güclənirlər. Bax, sizin yaşınız kimi, mənəviyyatınız, şəxsiyyətiniz o çaylar qədər gürdür, boldur, Tofiq Məlikli. Gör necə dolu-dolu axır, sakit axır... hətta axmadığını, dayanıb durduğunu güman edərsən. Amma axır və özü ilə böyük həyat daşıyır, böyük enerji, böyük səllərin-suların gücünü aparır özüylə; ucu-bucağı görünməyən sulara qovuşana qədər, dubsiz, nəhayətsiz ümmana çatıb onu coşdurana qədər. İlk tanışlığımızda - istər Bakıda, Moskvada və əsərlərində görüşdüyüm zamandan belə tanıdım Tofiq Məlikli. Prinsiplial, səbatlı, çalışqan, təşəbbüskar. Seçdiyini yolun usanmaz, səbirli yolcusu.